

ISSN (E) - 2181-1334

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2020"

I
**INTERNATIONAL
SCIENTIFIC**

CONFERENCE

Central Eurasian Studies Society

ЧЕЛЯБИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ИНСТИТУТ КУЛЬТУРЫ

“INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE – 2020”

ЧЕЛЯБИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ИНСТИТУТ КУЛЬТУРЫ

Central Eurasian Studies Society

ONLINE
CONFERENCE

Central Eurasian Studies Society

Челябинский Государственный Институт Культуры

“Academia Science” илмий тадқиқотлар маркази

academiascience.uz илмий журналлар портали

MATERIALS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC-ONLINE
CONFERENCE ON

“INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE – 2020”

“INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE – 2020” MAVZUSIDAGI
1-SONLI XALQARO ILMIY-ONLINE KONFERENSIYASI MATERIALLARI
TO‘PLAMI

ICI WORLD of
JOURNALS

Ferghana - 2020

“INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE – 2020”

	BOLALARNING SUBYEKT SIFATIDAGI FAOLIYATINI TA’MINLASH OMILIDIR	
171.	Aliyeva Zarina Jakhongir kizi ADOLESCENT PSYCHOLOGY	661
172.	Makhmudov Abdukhalil Abdurakhmon ugli, Aliyeva Zarina Jakhongir kizi EDUCATIONAL PSYCHOLOGY	665
173.	Музаффарова Н.М. ОБУЧЕНИЕ ЧТЕНИЮ НА ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СПЕЦИАЛЬНО РАЗРАБОТАННЫХ УПРАЖНЕНИЙ	673
174.	Makhmudov A.A. PSYCHOLOGY OF SMALL SCHOOL AGE	680
175.	Хайитов Шавкат Ахмадович БАДИЙИ ТАФАККУР ЖОЗИБАСИ	684
176.	Xamidova Gulmira Xamidovna TASVIRIY SAN’AT DARSLIKLARIDA INNOVATSION METODLARIDAN FOYDALANGAN HOLDA ONLAYN DARSLARNI TASHKIL ETISHNING AFZALLIKLARI	688
177.	Амурова Наталья Юрьевна, Абдуллаева Сурайе Мунировна, Борисова Елена Анатольевна МОДЕРНИЗИРОВАННЫЕ КАНАЛЫ ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИЯ SMART GRID	691
178.	Ахмадова Умидахон Шавкат кизи ПЕРИФРАЗА ВА СЎЗ	695
179.	Болтаева Зулфия Зарифовна ИННОВАЦИОННОЕ ИНЖЕНЕРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ – ТРЕБОВАНИЕ ВРЕМЕНИ	699
180.	Наталья Юрьевна Амурова, Абдуллаева Сурайе Мунировна, Борисова Елена Анатольевна. РАЗВИТИЕ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ В МИРЕ	705
181.	Д. Давронбеков, С. Абдуллаева ПРИНЦИПЫ ПОСТРОЕНИЯ ИСТОЧНИКОВ ВТОРИЧНОГО ЭЛЕКТРОПИТАНИЯ	709
182.	Абдуллаев Акбар Хикматович, Самадов Олим Наврузович, Қўлдошева Нафиса Холжигитовна, Суюнов Шахзод Ғулом ўғли УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА БАДИЙИ БЕЗАШ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ	713

ПЕРИФРАЗА ВА СЎЗ

Аҳмадова Умидахон Шавкат қизи,
Ўзбек тилишунослиги кафедраси ўқитувчиси Бухоро давлат
университети,
u.s.ahmadova@buxdu.uz
тел: +99891 244 91 45

Аннотация: Мақолада перифразалар нутқнинг турфа хиллигини, бадийлигини, таъсирчанлигини, тингловчи учун эшитимлилигини, сўзловчи учун гўзал ифодалар яратиш имконини берувчи услубий воситалардан бири эканлиги, перифрастик бирликларнинг сўз ва сўз вариантлари орқали ифодаланиши фактик мисоллар орқали таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар: перифраза, тил, сўз, тилшунослик, ўзбек тили, матн, перифрастик бирлик, жамият, ижтимоий.

Аннотация: В статье анализируется тот факт, что перифразы являются одним из методических инструментов, позволяющих речи быть уникальной, художественной, выразительной, слышимой для слушателя, создавать красивые выражения для говорящего, перифразические единицы выражаются через слова и варианты слов на фактических примерах.

Ключевые слова: перифраз, язык, лексика, лингвистика, узбекский язык, текст, перифразическая единица, общество, социум.

Resume: The article analyzes the fact that periphrases are one of the methodological tools that allow speech to be unique, artistic, expressive, audible to the listener, create beautiful expressions for the speaker, periphrastic units are expressed through words and word variants through factual examples.

Keywords: periphrase, language, word, linguistics, Uzbek language, text, periphrastic unit, society, social.

Перифразалар услубий восита сифатида нутққа кўтаринкилик, образлилик бахш этади, жамият таракқиёти талабларидан келиб чиқиб, луғат таркибини бойитиб боради. Нутқ жараёнида такрорлардан, қайтариклардан қочиш имконини беради, нотикни сўзамолликка, тингловчини эса фалсафий мушоҳада этишга ундайди. Шунингдек, тасвирий ифодалар факат жозибадорлик ва образлилик, нутқни бойитиш, унинг мазмунини кучайтириш учунгина эмас, балки жамиятнинг олға қадам қўйишига тўсқинлик қилаётган иллатларни фож килиш, улардан кулиш ва уларга қарши курашга чақириш мақсадида ҳам ишлатилади. Бинобарин, тасвирий ифодалар предмет, воқеа-ходисаларнинг ўз

номи орқали юзага чиқмаган муҳим хусусиятларини тасвирлаб, бўрттириб, изохлаб ва тўлдириб кўрсатишда муҳим нутқий восита ҳисобланади.

Мутахассислар томонидан ўрганилган тилларнинг луғат таркиби устида олиб борилган ишлар шуни кўрсатадики, сўз маъноларининг ўзгариши тасодифий бир ҳол бўлмай, балки жамият тараққиёти билан чамбарчас боғлиқ конуний ҳодисадир. Жамият тараққиёти натижасида вужудга келган янги предмет, тушунчалар ҳар доим ҳам янги сўзлар орқалигина ифодаланмай, балки предметнинг маълум белги-хусусиятларини, ўзига хос томонларини очиқ берувчи сўз маънолари орқали ҳам тасвирланади. Шунга кўра, сўз маънолари кўчади, кенгайди ёки тораяди.

Сўз маъноларининг кенгайиши ва кўчган ҳолда қўлланиши тилнинг, айниқса, луғат таркибининг бойлигини оширувчи омиллардан биридир. Одатда, нутқда кўчма маъноли сўзларни қўллаш ўша тилнинг луғат захираси нақадар бойлигини кўрсатувчи, услуб раволиги таъминлаш имкониятлари беҳад кенглигини, ифода мазмундорлигини таъминловчи, образлилик яратишга хизмат қилувчи муҳим воситалар хилма-хиллигини характерлайди.

Маълумки, сўз маъносининг кўчиш йўллари метафора, метонимия, синекдоха ва вазифадошлик кабилардир. Тасвирий ифодалар ҳосил бўлишида ушбу усулларнинг аҳамияти катта. Масалан, *оқ олтин* – пахта (метафора усулида), *ўзбек романчилиги мактабининг асосчиси* – Абдулла Қодирий (метонимия усулида), *чарм қўлқоп устаси* – боксчи (синекдоха усулида), *фазогир* – космонавт (вазифадошлик усулида) кабиларда муайян нарсас-предметга хос белгининг номи бошқа нарсас-предметдаги белгига ном сифатида кўчирилган. Шунга кўра, тасвирий ифодалар ҳосил бўлган. Тасвирий ифодалар кўпроқ от ва сифат туркумларига мансуб бўлади. Тасвирий ифодалар баъзан икки предметга битта тасвирий ифода (*ақл гимнастикаси* – математика, шахмат; *қора олтин* – нефт, кўмир, *аср мўъжизаси* – компьютер, интернет) ёки битта предметга иккита тасвирий ифода қўлланиши (*зангори экран, ойнаи жаҳон* – телевизор, *оқ халат соҳиблари, саломатик посбонлари* – шифокорлар, *тафаккур озуқаси, ақл чирोगи* – илм) мумкин.

Перифраза – мураккаб табиатли ҳодиса. Гарчи у аташ хусусиятига кўра сўз варианты (мантикий маънодоши) ёки муайян лексема парадигмасида турувчи ҳосила ҳисобланса-да, тузилиш хусусияти ҳамда муайян тушунча, воқеа-ҳодиса, белги, шахс ёки нарсани образли ифодалашига қараб, шунингдек, таркиби бирдан ортик сўздан иборатлигига кўра сўз таърифига мос келмайди. (Шунингдек, перифразаларда сўзлардаги каби кўпмаънолилиқ хусусияти ҳам мавжуд эмас.)

Зеро, перифраза қадимги замонлардан то ҳозирги кунгача олимларни доимий қизиқтириб келаётган мураккаб бир тузилма, нутқда бир-бири билан

чамбарчас боғлиқ ва ўзаро таъсир қиладиган турли хил функциялар ҳамда хусусиятларга эга бўлган бутунлик сифатида ҳамон аниқ ва бирлаштирилган асосли ҳаволага эга эмас. Перифраза кўп функцияли ҳодиса сифатида матндаги сўзларни алмаштира олади, бир вақтнинг ўзида муайян бирликни номлайди, объектни тавсифлайди ва, кўпинча, уни баҳолайди. Билъакс, перифраза номловчи, характерловчи, тавсифловчи, шунингдек, баҳоловчи номинация сифатида нафақат объект ҳақида, балки номинация мавзуси ҳақида ҳам маълумот бериш хусусиятига эгаки, шу боисдан ҳам унга тугал таъриф бериш, тилшуносликнинг муайян сатҳи доирасидагина тадқиқ этиш ёки ҳозиргача ўрганилган бошқа нутқий ҳодисалар сирасига киритиб, шу асосда перифразанинг концептуал ўзагини белгилаш, ягона таснифини бериш мушкул.

Кузатишларимиз шуни кўрсатадики, ҳозиргача амалга оширилган тадқиқотларда перифразалар бир неча гуруҳларга қўшиб ўрганилган. Жумладан,

1) лексикология таркибида: Бир гуруҳ олимлар перифразанинг номинатив хусусиятига таяниб уни тўғридан-тўғри тилнинг аташ хусусиятига эга бўлган бирликлари қаторига жойлаштиришади. Масалан, Ю.Скробнев перифразани “юқори эмоцияли лексика” (“высокоэмоциональной лексика”), “тавсифли номинация” (“Описательная номинация”), “метонимик тавсифланган номинация” (“номинация как метонимическое описание”) сифатида белгилайди [4, 96]. Фикримизча, узок йиллар ўзбек мактабларининг «Она тили» дарсликлари таркибида “Тасвирий ифода” мавзусининг лексикология сирасида берилиши ҳам шу билан боғлиқ.

Ю.Рапаева “Перифразанинг тузилиши ва типлари” мақоласида шундай ёзади: Перифразани номинатив бирлик сифатида тавсифлаш унинг кўп қиррали моҳияти доирасини торайтиради ва перифразаларнинг “образли ифодалаш” хусусиятининг ўзиёқ уни лексик бирликлар, яъни сўздан четга чиқаради [2, 90]. Дарҳақиқат, перифразаларнинг аташ маъноси уларнинг биргина хусусияти бўлиб, перифразани фақат шу номинатив хусусияти асосида тавсифлаш моҳиятга бир томонлама ёндашишдан бошқа нарса эмас.

2) фразеология таркибида: Перифраза, аслида, иборанинг бир кўриниши бўлиб тавсифловчи ибора сифатида мавжуддир. Перифраза нутқ жараёнида “бошқа ибора ёки сўзнинг маъносини тавсифлаб узатиш” хусусиятига эга алоҳида фразеологик бирлик ҳисобланади ёки “объект ёки ҳодисанинг номини уларнинг муҳим хусусиятлари тавсифи билан алмаштиришдан иборат бўлган айланма”, “бошқа ифода ёки сўзнинг маъносини тавсифловчи, кенг тарқаладиган ибора” мазмунидаги таърифларга тез-тез дуч келамиз [3].

Фикримизча, перифраза лексемадан ҳам, фраземадан ҳам фарқланувчи, бироқ уларга ёндош, алоҳида нутқий ҳодисадир.

3) стилистика таркибида: Тилшуносликда перифраза “стилистик қурилма”, “нутқий стилистик мослама”, “экспрессивликни ошириш учун ишлатиладиган оғзаки айланиш”, “стилистик асбоб”, “объект ёки ҳаракатнинг битта сўзли номини тавсифли вербал сўз билан алмаштиришдан иборат стилистик-семантик шакл” сифатида талқин этилган бир қатор тадқиқотлар мавжуд [1].

Юқоридаги таърифларда перифраза матн тузилишида экспрессивликни таъминловчи энг муҳим бирлик тарзида талқин этилган. Нутқнинг ранг-баранглигини таъминловчи услубий восита қуроли эканлиги асосланган. Кишилиқ жамиятида, илм аҳли орасида, тилшуносликнинг ноёб дурдонаси сифатида, услубшуносликнинг асосий компоненти эканлиги фактик материаллар орқали таҳлилга тортилган.

АДАБИЁТЛАР:

1. Квятковский А.П. Поэтический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1966. – С. 376.
2. Рапаева Ю. В. Структура перифразы и ее типы. – Уфа: Лето, 2013. – С. 90-91.
3. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов (Пособие для учителя). – М.: Просвещение, 1985. – С. 399.
4. Скребнев Ю.М. Очерк теории стилистики (Учебное пособие для студентов и аспирантов филологических специальностей). – Горький, 1975. – С. 175.